

ἀποχτιέται μονάχα μὲ τὴ συστηματικὴ ἀρνησιν τῆς ἡδονῆς.

Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ αὐτοκαταστροφὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ εὐδαιμονισμοῦ ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκην στὸν κυνισμό· ὁ κυνισμὸς εἶναι ἡ φυσικὴ κατάληξις τοῦ εὐδαιμονισμοῦ. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος πεισθῇ ὅτι ὁ ἠθικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς του εἶναι ἡ εὐδαιμονία, ἀλλὰ ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι κατ' οὐσίαν ἀκατόρθωτη, τότε περιορίζεται πέρα καὶ πέρα στὸν ἑαυτό του, περιφρονεῖ συστηματικὰ κάθε τι πού ὑπῆρξε πέρα ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ παρατιέται ἀπὸ ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς. Τοῦτο πράττει ὁ κυνισμὸς· πείθει τὸν ἄνθρωπο νὰ περιφρονῇ καὶ νὰ περιπαίξῃ τὰ πάντα γιατί τίποτε δὲν ἀξίζει· ὅλα ἀξίζουν τὴν περιφρόνησιν. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος μάθῃ νὰ τὰ περιφρονῇ ὅλα καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς καὶ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ στὸ τέλος καὶ τὸν ἑαυτό του δὲν ἔχει πιά τίποτε νὰ χάσῃ, δὲν ἔχει κανένα τραπὸ σημεῖο· τὰ βέλη τῆς τύχης δὲν τὸν θίγουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ πίστις τοῦ κυνικοῦ· κί' ἂν ὑπάρχῃ κάτι πού μπορεῖ νὰ τὸ χτυπήσῃ ἡ τύχη μὲ τὰ βέλη τῆς τοῦτο εἶναι τὸ σῶμα, γιατί τὸ σῶμα ὑπόκειται στὸ κακὸ τῆς ἀρρώστειας. Ἀλλὰ καὶ τότε, ἂν ἡ ζωὴ γίνῃ ἀφόρητη ἐξ αἰτίας τῆς ἀρρώστειας, ἡ κυνικὴ ἀδιαφορία ἔχει μιὰ διέξοδο· περιφρονεῖ τόσο πολὺ τὴ ζωὴ ὥστε τὴν καταλύει· αὐτοκτονεῖ μὲ τὴν ἐσώτατη πεποίθισιν πὼς μ' αὐτὸ τίποτε δὲν χάνει. Ἐτσι θυσιάζεται ἐδῶ ἡ ζωὴ ὄχι γιὰ ἓνα σκοπὸ ἀλλὰ γιατί ἡ ζωὴ πείθεται πὼς δὲν ὑπάρχει μέσα τῆς κανένας σκοπὸς ἢ πὼς ὁ σκοπὸς τῆς εἶναι ἀκατόρθωτος. Ἐνῶ λοιπὸν πρὶν, στὴν ἀρχικὴ θέσιν τοῦ εὐδαιμονισμοῦ, ἡ ἡδονὴ ἦταν τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ τῆς ζωῆς τώρα, ὕστερα ἀπὸ μιὰ μακρότατη προσπάθεια πού ἔγινε γιὰ νὰ τὴν δικαιώσουν καὶ νὰ τὴν ἀποδείξουν ὡς μοναδικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς, μεταβάλλεται στὸ χειρότερο κακὸ τῆς ζωῆς, γιατί ἀποδεικνύεται σιγὰ σιγὰ ὅτι ἡ ἡδονὴ ταράσσει ἐπικίνδυνα τὴν αὐτάρκεια τοῦ ἐγώ, ἀναγκάζει τὸ ἐγὼ νὰ βγῇ ἀπὸ τὸν κύκλον τῆς αὐτάρκειάς του καὶ νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν εὐδαιμονία του μὲ ἀγαθὰ πού εἶναι ἔξω ἀπ' αὐτό. Μὲ τὴν ἡδονὴ καὶ τὴν ἐπιδιώξή της τὸ ἄτομον χάνει τὴν αὐτοτέλειά του, γίνεται δοῦλος τῶν πραγμάτων καὶ τῶν περιστάσεων, γιατί ἡ ἡδονὴ συνδέεται κατ' ἀνάγκην μὲ τὰ πράγματα καὶ τὶς περιστάσεις. Ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι ἡ ἀξία τῆς ζωῆς, εἶναι κάτι πού διαταράσσει τὴν ἡρεμία τῆς ζωῆς. Γι' αὐτὸ ὀρθὰ ἀναφωνοῦσε ὁ Ἄντι-

σθένης «μανείην μάλλον ἢ ἡσθείην». Ἐφ' ὅσον ἡ εὐδαιμονία ὑπάρχει μονάχα μέσα στήν ἡρεμία καὶ ἐφ' ὅσον ἡ ἡδονὴ εἶναι ταραχή, προκύπτει ὅτι ἡ ἡδονὴ καταστρέφει καὶ τὸ ἐλάχιστο ποσὸν εὐδαιμονίας πού μπορεί νὰ ἐπιτύχη τὸ ἔγὼ ὅταν περιορίζεται ἀποκλειστικὰ στὸν ἑαυτό του καὶ περιφρονεῖ συστηματικὰ κάθε τι πού εἶναι πέρα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ σφαῖρα.

Τί ἐνδιαφέρουν τὸν ἀπόλυτο ἐγωϊσμό—καὶ τέτοιος εἶναι ὁ κυνισμός—οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι; Τί τὸν ἐμποδίζει νὰ δείξη ποιὸς εἶναι; νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἑαυτό του σὲ ὅλη του τὴ γυμνότητα; γιατί νὰ κρύψῃ τί εἶναι; μήπως πρέπει νὰ τὸν κρατᾷ τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς ἢ τῆς ἀξιοπρέπειας; Τουναντίον ἂν ὑπάρχουν μέσα στὸν ἐγωϊσμό ἀκόμα κάποιες ρίζες ἀπ' αὐτὰ τὰ συναισθήματα, πρέπει νὰ ζητήσῃ μὲ κάθε τρόπο νὰ τὶς ξεριζώσῃ, γιατί καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια τὸν δεσμεύουν ἀπέναντι τῶν ἄλλων. Μὲ αὐτὴ τὴν ἀπόλυτη περιφρόνηση πρὸς ὅλα ἀποκόβεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ ἀπὸ κάθε ἠθικὴ δέσμευση. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἀποχωρισμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι τυχαῖος καὶ παροδικός, ἀλλὰ προμελετημένος καὶ συστηματικός, ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο κάθε οὐσιαστικὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς του, κάθε πραγματικὸ πλήρωμα πού πρέπει νάχη ἡ ζωὴ γιὰ νὰ δικαιώσῃ τὴν ὑπαρξή της. Μποροῦμε βέβαια νὰ θαυμάζουμε τὴ συνέπεια τοῦ κυνισμοῦ, τὴ συστηματικὴ καὶ ἀδ.άπτωτη περιφρόνηση πού δείχνει πρὸς ὅλα, δὲν μποροῦμε ὅμως ποτὲ νὰ θαυμάσουμε ἐκεῖνο πού ἀπομένει ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ὕστερα ἀπὸ τὸ συστηματικὸ αὐτὸ ἄδειασμα κάθε οὐσιαστικοῦ περιεχομένου. Τί ἀπομένει μέσα στὸν ἄνθρωπο ὕστερα ἀπὸ τὸ ἄδειασμα αὐτό; Τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἐπιπλή ὑποκειμενικότητα, τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἰδιότροπη καὶ τυχαία μορφὴ τοῦ ἐγὼ· ὄχι τοῦ ἐγὼ πού προσδιορίζεται ἀπὸ ἀρχὲς καὶ ρυθμίζεται ἀπὸ αἰτήματα, πού ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἀξιολογικὴ του ἀνύψωση καὶ τὴν πνευματικὴ του κραταίωση μέσα στὸν κόσμον, ὄχι τοῦ ἐγὼ πού εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς δημιουργίας τῆς πραγματικῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἐνὸς ἐγὼ τυχαίου καὶ ἄδειου, ἀνίκανου γιὰ κάθε κατάφαση τῆς ζωῆς. Τὸ ἐγὼ τοῦτο ὅπου καταλήγει ὁ κυνισμὸς καὶ ὅπου μοιραία κατευθύνεται κάθε εὐδαιμονισμὸς ἀπὸ τὸν φόβον πού τὸν συνέχει μὴ πάθῃ καὶ ὑποστῇ τὰ δειγὰ τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν τάση ν' ἀπομακρύνῃ ἀπὸ μέσα του ὅλα τὰ προ-

βλήματα, ἀποκόβεται κι' ἀπὸ κάθε ἀξία, ἀπὸ κάθε ἀρχή· εἶναι τὸ ἴδιο πέρα καὶ πέρα ἀνάξιο καὶ γι' αὐτὸ ὅταν περιφρονεῖ τὸν ἑαυτὸ του καὶ αὐτοσαρκάζεται δὲν ἀντιφάσκει καθόλου πρὸς τὴν ἀρχικὴ του θέση. Ἡ συνέπεια τῆς ἀρχῆς πού ἔθεσε ἐπιβάλλει νὰ περιφρονῇ καὶ τὸν ἑαυτὸ του. Εἶναι ὅμως νόμος τῆς ζωῆς νὰ μαραίνεται ὅταν ζητάει νὰ περιορισθῇ στενόκαρδα στὴν περιοχὴ τοῦ μικροῦ τῆς ἐγῶ. Τέτοιου μαρasmus τυπικὰ παραδείγματα εἶναι οἱ κυνικοί.

Ἔτσι ὁ ἐγωϊσμὸς—γιατὶ ἡ τάση πού ἐπιδιώκει τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία εἶναι καθαρὸς ἐγωϊσμὸς—ἐνῶ ξεκινάει ἀπὸ τὴν πίστη ὅτι τὸ ἐγὼ ἔχει ἀπόλυτη ἀξία—καὶ μάλιστα τὸ ἐγὼ μὲ τὸ πάθη του καὶ μὲ τίς ἀνάγκες του—καὶ ἀπὸ τὴν πρόθεση νὰ δώσῃ στὸ ἐγὼ τὴν πραγματικὴ εὐδαιμονία, καταλήγει στὴν ὁμολογία ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἀκατόρθωτη, ὅτι τὸ ἐγὼ, ἀντὶς νὰ ἀπλώνεται πρὸς τὰ ἔξω, πρέπει νὰ περιορισθῇ πέρα καὶ πέρα στὴν ἀφηρημένη ἐκείνη σφαιρα ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ ἀπόλυτη ἀδράνεια καὶ ἀπραξία καὶ ὅτι κατὰ βάθος οὔτε τὸ ἐγὼ ἔχει καμμιά ἀξία. Ὁ ἐγωϊσμὸς καταλήγει ἔτσι στὴν αὐτοκαταστροφή του· ἀρχίζει μὲ τὴν ἀπόλυτη κατάφαση τῆς ζωῆς καὶ τελειώνει μὲ τὴν ἀπόλυτη ἀρνησὴ τῆς. Ἀπὸ συνέπεια πρέπει ν' ἀρνηθῇ ὁ ἐγωϊσμὸς—ὅσο παράδοξο κι' ἂν φαίνεται τοῦτο—τὴν ἀξία τοῦ ἐγῶ. Τὸ ἐγὼ, ὅπως τὸ καταντάει ὁ ἐγωϊσμὸς, δὲν ἔχει πράγματι καμμιά ἀξία. Ὁ ἐγωϊσμὸς, ἀφοῦ καταπατήσῃ κάθε ἀρχὴ καὶ κάθε ἀξία, καταπατάει στὸ τέλος καὶ τὴν ἀξία τοῦ ἐγῶ. Ἀπὸ τὴν ἀνήθικη καταδυσταστικὴ τῶν ἄλλων μὲ τὴν ὁποῖαν ἀρχίζει νὰ ἐκδηλώνεται καταλήγει στὴν ἐκμηδένισή τοῦ ἑαυτοῦ του.

Πρέπει ὅμως νὰ κατανοήσωμε βαθύτερα τί εἶναι ὁ ἐγωϊσμὸς. Εἶναι κάθε ἐγωϊσμὸς ἀνήθικος; Ἄν μείνωμε μὲ τὸ νοῦ μας μέσα στὴ φυσικὴ διαδικασίαν τῆς ζωῆς, μέσα στὸν ὦμον ἀγῶνα πού διεξαγάγει ἡ ζωὴ γιὰ τὴν αὐτοσυντήρησίν της καὶ θελήσωμε νὰ κρίνωμε τὸν ἐγωϊσμὸ ἐκεῖ μέσα, νὰ κρίνωμε δηλαδὴ τὴν τάση γιὰ τὴν αὐτοσυντήρησιν, τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία, τὴν ἐπιδίωξιν τῆς ἡδονῆς καὶ τὴν καταπάτησιν τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἄλλων, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ὁμολογήσωμε ὅτι ὁ ἐγωϊσμὸς ἐδῶ μέσα δὲν εἶναι οὔτε ἀνήθικος οὔτε ἠθικός· ὁ ἐγωϊσμὸς δὲν ἔχει ἐδῶ μέσα κανένα ἠθικὸ χαρακτηριστῆρα· εἶναι μιὰ ἔμφυτη ροπὴ τῆς ζωῆς γιὰ τὴ διατήρησίν της· εἶναι κάτι πού γίνεται κατὰ τὸν ὄρι-

σμοῦ τῆς φύσεως. Ὁ ἐγωϊσμός, πού μέσα στήν κοινωνική ζωὴ γίνεται πάντα ὁ στόχος ἠθικῆς βολῆς, μέσα στή φύση δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ κριθῆ ἠθικά, εἶναι μιὰ διαδικασία καθωρισμένη ἀπὸ τὴ φύση καὶ ἐξυπηρετεῖ κατὰ τὸν ἀσφαλῆστερο τρόπο τὰ «σχέδια» τῆς φύσεως. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμα προχωρήσωμε μὲ τὸ νοῦ μας μέσα στήν ἱστορική καὶ κοινωνική ζωὴ καὶ συναντήσωμε ὄχι πλέον τὸν ὤμο καὶ ἀδιαφοροποίητο ἀλλὰ τὸν καλλιεργημένο καὶ διαφοροποιημένο ἐγωϊσμό, πού τὸν προστατεύει καὶ τὸν κατευθύνει τόσο πολὺ τὸ λογικό, καὶ θελήσωμε νὰ κρίνωμε τὸν ἐγωϊσμό αὐτὸν ἄσχετα ἀπὸ τοὺς σκοποὺς του θὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμε ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ ἐγωϊσμός εἶναι κάτι ἐξωθητικό. Δὲν ἔχει οὔτε αὐτὸς ὁ ἐγωϊσμός ἓναν οἷονδήποτε ἠθικὸ χαρακτήρα, δὲν ἐπιδέχεται κανέναν ἠθικὸ ἔλεγχο. Δὲν εἶναι ὁ ἐγωϊσμός αὐτὸς χειρότερος ἢ καλύτερος ἀπὸ τὸν ἄλλον. Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἄλλου δὲν ὑπάρχει διαφορὰ ἀξίας. Εἶναι καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ φυσικὸς ἐγωϊσμός, ἠθικὰ ἀδιάφορος.

Ὁ ἐγωϊσμός ἀποχτᾷ ἀρνητικὸν ἠθικὸν χαρακτήρα ἀπὸ τὴ στιγμή πού θέτει καὶ ἐπιδιώκει ἐνσυνείδητα ὠρισμένους σκοποὺς, γιατί ὁ συνειδητὸς σκοπὸς εἶναι ἐκεῖνος πού δίνει ἠθικὴ σημασία σὲ μιὰ πρακτικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἐγωϊσμός εἶναι ἀνήθικος ὅταν παρουσιάζεται ὡς θέληση. Θέληση εἶναι ἡ συνείδηση καὶ ἐπιδίωξη ὠρισμένων σκοπῶν. Μὲ τὴν θέληση θέτει ὁ ἐγωϊσμός σκοποὺς πού ἀντιστρατεύονται τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὸν σκοπὸ πού διέπει τὴν θέληση κρίνεται καὶ ἡ πράξι πού γίνεται ἀπὸ τὴ θέληση. Ἡ πράξι διαφέρει ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἐνέργεια, ἀπὸ τὴ φυσικὴ διαδικασία, κατὰ τοῦτο ὅτι ἐκείνη ἔχει σκοπὸ καὶ νόημα, ἐνῶ ἐτούτη εἶναι μιὰ ἀθέλητη καὶ ἄσκοπη ἐνέργεια. Ἡ φυσικὴ ἐνέργεια γίνεται ἀπλῶς, ἐνῶ ἡ πράξι πρέπει νὰ γίνῃ ἡ φυσικὴ ἐνέργεια κατευθύνεται πάντα πρὸς τὰ ἐκεῖ ὅπου τῆς ὠρισε ἡ φύση, χωρὶς νὰ μπορεῖ ποτὲ νὰ παρεκκλίνῃ ἀπὸ τὸ δρόμο της, ἐνῶ ἡ πράξι κατευθύνεται ἐκεῖ ὅπου τὴν κατευθύνει ἡ θέληση. Μὲ τὴν πράξι τίθεται κάτι πού δὲν ἦταν, οὔτε θὰ ἐγίνονταν ποτὲ ἂν τὴν θέληση δὲν τὴν προσδιώριζε ἓνας σκοπός. Ὅταν λοιπὸν ὁ ἐγωϊσμός ἀπὸ ἀσύνειδη φυσικὴ διαδικασία γίνεται συνειδητὴ πράξι, ὅταν θέτει ἐνσυνείδητα ὠρισμένους σκοποὺς τότε κρίνεται ἠθικά· ὅταν λ. χ. μεταχειρίζεται ἐνσυνείδητα τοὺς ἄλλους

ἀνθρώπους ὡς μέσα καὶ ὄργανα γιὰ νὰ ἐπιτύχη τοὺς σκοπούς του τότε γίνεται ἀνήθικος· ὅταν ἡ θέληση τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή ἡ συνειδητή του βούληση, κινεῖται κατὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ μεταβάλλει ὅλους τοὺς ἄλλους σὲ μέσα γιὰ νὰ ἐπιτύχη τὸν σκοπὸ τῆς τότε ὁ ἐγωϊσμὸς προσapoχτιᾶ ἠθικὴ ἀρνητικὴ σημασία. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ὁ ἐγωϊσμὸς θὰ παύσῃ νὰ εἶναι ἀπλῆ φυσικὴ ἐνέργεια καὶ θὰ μεταβληθῇ σὲ σύστημα πράξεων, πού τὸ προσδιορίζουν ὀρισμένοι ἐνσυνείδητοι σκοποί, ἀπὸ τότε δηλαδή πού διχάζεται ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου σὲ φυσιολογικὴ καὶ τελεολογικὴ, γίνεται ὁ ἐγωϊσμὸς ἀντικείμενο ἠθικῆς κρίσεως. Ὁ σκοπὸς πού ἐπιδιώκει ὁ ἐγωϊσμὸς μοῦ δίνει τὸ δικαίωμα νὰ τὸν κρίνω· ἄλλο κριτήριον ἠθικὸ δὲν ὑπάρχει. Γι' αὐτὸ ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ὁ ἐγωϊσμὸς μέσα του τὴν συνείδηση τοῦ σκοποῦ δὲν μπορεῖ νὰ κριθῇ καὶ νὰ κατακριθῇ ἠθικά· δὲν εἶναι οὔτε θετικὸς οὔτε ἀρνητικὸς, δὲν ἀνήκει στὸ κύκλον τῆς ἠθικῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς ἀλλὰ ἀποκλειστικὰ στὸν κύκλον τῆς φυσικῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς. Στὸν δεύτερον αὐτὸν κύκλον δράσεως ὁ ἐγωϊσμὸς ὑπάρχει ἀπλῶς ὡς ἓνα φυσικὸ γεγονὸς, ὡς ἐνέργεια ἐμφυτῆ τῆς ζωῆς.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἡδονή· οὔτε ἡ ἡδονὴ ἔχει ἀρνητικὸ ἠθικὸ χαρακτῆρα, γιατί καὶ αὕτὴ εἶναι μιὰ ἀμεση διαδικασία τῆς ζωῆς, μιὰ ἐσωτερικὴ οἰκονομία, καὶ πρόνοια τῆς ζωῆς γιὰ τὴ διατήρησή της. Ὡστε ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἡδονῆς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀφορμὴ γιὰ νὰ καταδικασθῇ ἠθικά ὁ ἀνθρώπος. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως πού ὁ ἀνθρώπος καταπατάει τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἄλλου ἢ καὶ τὴ δική του ἢ προσβάλλει ἄλλα θεμελιακὰ ἠθικὰ αἰτήματα γιὰ νὰ ἐπιτύχη τὴν ἡδονή, γιὰ νὰ καρπωθῇ τὰ ἀγαθὰ τῆς, ἢ ἀπὸ τὴν στιγμὴ πού θὰ βάλῃ τὴν ἡδονὴ ὡς ἠθικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του, πού θὰ τὴν μεταβάλλῃ σὲ μοναδικὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς καὶ τῆς βουλήσεώς του, ὁ χαρακτῆρας τῆς ἀλλάζει. Καὶ τότε ὅμως ἡ θέληση εἶναι ἐκείνη πού προσλαμβάνει τὸν ἀρνητικὸ ἠθικὸ χαρακτῆρα, γιατί ἡ θέληση, πού ἔθεσε ὡς μοναδικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς τὴν ἡδονή, καταπατάει τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ ἐπιτύχη ἐκεῖνο πού ἔχει μέσα τῆς ὡς σκοπὸ τῆς. Ὡστε οὔτε ὁ ἐγωϊσμὸς οὔτε ἡ ἡδονή, ὅταν ἐξετασθοῦν αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἔχουν ἀρνητικὴ ἠθικὴ σημασία. Τὴν ἀποχτοῦνε ὅταν γίνουν σκοποὶ τῆς ζωῆς, ἢ καλύτερα τὴν ἔχει ἡ θέληση πού τὰ ὑψώνει σὲ σκοποὺς τῆς ζωῆς.

Είναι όμως ανάγκη ν' αντιμετωπίσωμε ριζικώτερα τή βάση τοῦ εὐδαιμονισμού καὶ τῆς θεωρίας τῆς ἡδονῆς· πρέπει νὰ ὑποβάλωμε τὴν ἴδια τὴν βάση σὲ κριτικὸ ἔλεγχο. Ποιὰ εἶναι ἡ βάση τοῦ εὐδαιμονισμού καὶ τῆς θεωρίας τῆς ἡδονῆς; Ὁ εὐδαιμονισμὸς δὲν θὰ εἶχε τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι σύστημα ἂν δὲν ἐβασίζονταν στὴ προϋπόθεση ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθῇ ἡ ποσοτικὴ σχέση πού ὑπάρχει μεταξὺ ἡδονῆς καὶ πόνου, χαρᾶς καὶ λύπης. Ὁ εὐδαιμονισμὸς θὰ ἦταν μιὰ ἀσυστηματοποίητη ἀντίληψη ἂν δὲν ἐπίστευε ὅτι γνωρίζει νὰ ὑπολογίζη πότε μιὰ ἡδονὴ ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ ἓνα πόνον καὶ πότε ἓνας πόνος ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἡδονή· πότε πρέπει νὰ ἐπιδιώκη κανεὶς μιὰ χαρὰ καὶ πότε πρέπει νὰ ὑφίσταται μιὰ λύπη μὲ τὴν πεποίθησιν πὼς αὐτὴ θὰ τοῦ προμηθεύσῃ μεγαλύτερη χαρὰ. Ἄν λοιπὸν φανῇ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθῇ μὲ ἀκρίβεια τὸ ποσὸν τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου ἢ τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, πού ἀκολουθεῖ ὕστερον ἀπὸ μιὰ ὠρισμένη δική μας ἐνέργεια, τότε ὁ εὐδαιμονισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ σταθῇ ὡς λογικὰ θεμελιωμένη θεωρία τῆς ζωῆς καὶ μάλιστα μοναδική, ὅπως αὐτὸς ἔχει τὴν ἀξίωση. Πρῶτα-πρῶτα πρέπει νὰ κριθῇ ἡ ἀντοχὴ καὶ ἡ εὐστάθεια τῶν βάσεων τοῦ εὐδαιμονισμού ἀσχετα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ εὐδαιμονισμὸς δὲν ἀφορᾷ καθόλου τὴν ἠθικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, ἀσχετα ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ ἴδιος δὲν θέτει καθόλου τὸ ἠθικὸ πρόβλημα. Δὲν ἐρωτᾶται λοιπὸν ἂν ἡ ἡδονὴ εἶναι ἢ δὲν εἶναι ὁ μοναδικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς, ἀλλὰ—τούτου τεθέντος—ἐρωτᾶται ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογίζη κανεὶς μὲ ἀκρίβεια τὰ ἐνδεχόμενα, εὐχάριστα καὶ δυσάρεστα, μιᾶς πράξεως καὶ νὰ ἀποφασίζη νὰ πράττῃ μονάχι ὅταν πείθεται ὅτι ὑπερτεροῦν τὰ εὐχάριστα; Δὲν ὑπάρχει βέβαια καμμιά ἀμφιβολία ὅτι συχνότατα στὴ ζωὴ γίνεται ἓνας τέτοιος ὑπολογισμὸς, μιὰ τέτοια σύγκριση τῶν θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν στοιχείων καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος πολλές φορὲς προκρίνει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο γιατί συνυπολογίζει ὅτι θάχῃ ὠρισμένα ὑλικά ἢ ἄλλα ἀγαθὰ. Ἐρωτᾶται ὅμως ἂν εἶναι δυνατὸν ὁ λογαριασμὸς αὐτὸς νὰ γίνῃ μὲ τόση ἀκρίβεια ὥστε νάχῃ ἐπιστημονικὸ χαρακτῆρα, ὅπως ἀκριβῶς ζητάει ὁ θεμελιωτὴς τοῦ εὐδαιμονισμού, ὁ Bentham· ἂν εἶναι δυνατὸν ὁ λογαριασμὸς αὐτὸς νάχῃ ἀντικειμενικότητα. Γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ δὲν ἀπαιτεῖται μονάχα νὰ μπορῇ κανεὶς νὰ παρακολουθήσῃ ἀπὸ πρῖν, ἀπλῶς μὲ τὸ νοῦ του ὅλη τὴν σειρὰ τῶν

θετικῶν καὶ τῶν ἀρνητικῶν ἀποτελεσμάτων, πράγμα πού φαίνεται πέρα καὶ πέρα ἀδύνατο, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπάρχη κι' ἓνα ἑνιαῖο μέτρο. Ποιὸ θὰ εἶναι τὸ μέτρο πού θὰ μὲ βοηθήσῃ νὰ συγκρίνω τὴ χαρὰ πού μοῦ χαρίζουν τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ συναισθήματα πού μοῦ γεννάει π.χ. ἡ καθαρὴ συνείδηση πού ἔχω ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκτέλεση ἐνὸς καθήκοντος καὶ τὴν ἡδονὴ πού αἰσθάνομαι ἀπὸ τὴν κάρπωση ὠρισμένων ὑλικῶν ἀγαθῶν; Ποιὸς λόγος θὰ μὲ πείσῃ νὰ ἀφήσω ἐκείνη τὴν εὐχάριστη κατάσταση γιὰ νὰ ἐπιδιώξω ἐτούτη, ἀφοῦ δὲν ἔχω ἑνιαῖο μέτρο; Πῶς θὰ μπορῶ νὰ πεισθῶ ὅτι πράγματι ἡ ἡδονὴ ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ τὴ χαρὰ ἢ καὶ τὸ ἀντίθετο;

Ἐπιπλέον ὑπάρχει ὅμως κι' ἓνας ἄλλος βαθύτερος λόγος πού μὲ ἐμποδίζει ν' ἀντιμετρήσω τὴν ἀξία μιᾶς ἡδονῆς μὲ τὴν ἀξία μιᾶς ἄλλης, τὴν ἀξία μιᾶς χαρᾶς μὲ τὴν ἀξία μιᾶς ἄλλης. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι κάθε ἡδονή, ὅπως καὶ κάθε χαρὰ, ἔχει δική της ἀξία. Τοῦτο εἶναι ἓνα ψυχολογικὸ ἀξίωμα. Ἐκτὸς αὐτοῦ κάθε ἡδονὴ καὶ κάθε χαρὰ ἀξίζει μέσα στὴ ζωὴ κάθε ἀτόμου διαφορετικὰ· ἔχει συγκεκριμένη εἰδικὴ σημασία. Ὡστε ὄχι μόνον ἐγὼ ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἑαυτό μου δὲν θὰ μπορῶ ν' ἀντιμετρήσω τὸ ποσὸν μιᾶς ἡδονῆς μὲ τὸ ποσὸν μιᾶς ἄλλης ἢ τὸ ποσὸν μιᾶς χαρᾶς μὲ τὸ ποσὸν μιᾶς ἄλλης χαρᾶς—γιατὶ ἀντίκειται τοῦτο στὴ φύση τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς χαρᾶς—ὄχι μόνον δὲν θὰ μπορῶ ν' ἀντιπαραβάλλω ἀνικειμενικὰ ἓνα πόνον σὲ μιὰ ἡδονὴ ἢ καὶ τὸ ἀντίθετο, ἀλλὰ καὶ ὅταν θὰ πρόκειται νὰ θυσιάσω τούτη ἢ ἐκείνη τὴν ἡδονὴ ἢ χαρὰ πρὸς χάριν τῶν ἄλλων, τῶν διπλανῶν μου, μὲ τὴν ὕστεροβουλία νὰ κερδίσω ὕστερα ἀπ' αὐτοὺς ἄλλη μεγαλύτερη, δὲν θὰ ὑπάρχη γενικὸ κριτήριο, γενικὸ μέτρο γιὰ νὰ μετρηθῇ μεταξύ μας ἡ ἀξία τῆς ἡδονῆς. Ἄλλους ὑπολογισμοὺς θὰ κάνω ἐγὼ κι' ἄλλους οἱ διπλανοί μου, γιατί κάτι πού σὲ μένα θὰ ἀξίζη περισσότερο στὸν ἄλλον πιθανόν, καὶ ὅταν ἀκόμα δεχθῶ ὅτι θὰ ἔχη καλὴ θέληση, θὰ ἀξίζη λιγώτερο. Ὅταν ὅμως ἐγὼ θὰ ὑπολογίζω τὴν ἀξία μιᾶς ἡδονῆς κατὰ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ θὰ ζητάω ὅπωςδήποτε ἀντίστοιχα ἀνταλλάγματα, γιατί εἶμαι πεπεισμένος ὅτι τὸ πράγμα ἔχει ἔτσι, τότε θὰ συγκρούωμαι μὲ ὄλους τοὺς διπλανούς μου. Τοῦτο θὰ γίνεται γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ ἀναμεταξύ των καὶ ἔτσι θὰ πλήττεται ἡ γενικὴ εὐδαιμονία πού εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς. Τοῦτο ἄλλως τε συμβαίνει πάντα στὴ ζωὴ ὅταν οἱ

ἄνθρωποι στηρίζουν τὴ συμπεριφορὰ ἀναμεταξύ των σὲ τέτοιους ὑπολογισμούς· σ' αὐτὸν τὸν λόγῳ ὀφείλονται οἱ περισσότερες διενέξεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ κοινωνικὴ εὐδαιμονία—ποὺ εἶναι ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τῆς ζωῆς—μειώνεται ἐφ' ὅσον ρυθμίζουν τὴ σχέση τῶν ἀνθρώπων αὐτοὶ οἱ ὑπολογισμοὶ ποὺ δὲν εἶναι δυνατόν ποιῆ νὰ ἔχουν ἀντικειμενικότητα. Τοῦτο μειώνει βέβαια ἔμμεσα καὶ τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία, γιατί τὸ ἄτομο ζῆ κατ' ἀνάγκην μέσα στὴν κοινωνία. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν δὲν ὑπάρχει ἐνιαῖο μέτρο ποὺ νὰ μετρίεται μ' αὐτὸ ἡ ἡδονὴ κι' ὁ πόνος, ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη, καὶ ἐφ' ὅσον τὰ εὐχάριστα καὶ τὰ δυσάρεστα τῆς ζωῆς ἔχουν ἀτομικὴ, συγκεκριμένη ἀξία, δὲν μπορεῖ νὰ σταθῆ ὁ εὐδαιμονισμὸς ὡς σύστημα, δηλαδή ὡς λογικὰ θεμελιωμένος σκοπὸς τῆς ζωῆς· πολὺ λιγώτερο βέβαια μπορεῖ νὰ σταθῆ ὡς ἠθικὸ σύστημα. Ἐνα σύστημα τῆς ζωῆς ἀπαιτεῖ πάντα γενικὰ καὶ ἐνιαῖα μέτρα καὶ σταθμὰ. Ὅταν μάλιστα ἓνα σύστημα ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ ρυθμίση ὅλη τὴν πρακτικὴ καὶ ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νάχη τὸ γενικὸ μέτρο. Κάτι ποὺ θὰ εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸ σύστημα αὐτό, ἠθικὸ πρέπει νὰ εἶναι γενικὰ ἠθικό· ὄχι τώρα ἠθικό κι' ὕστερα ἀνήθικο· ὄχι γιὰ μένα ἠθικό καὶ γιὰ τὸν ἄλλον ἀνήθικο.

Κανεῖς δὲν ἀρνεῖται ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἀποτελεῖ βιολογικὸ σκοπὸ καθε ἀνθρώπου· ἐκεῖνο ὅμως ποὺ πρέπει ὁπωσδήποτε ὁ καθένας ν' ἀρνηθῆ εἶναι ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἐπιτυχαίνεται κατὰ τρόπο γενικό· ἡ εὐδαιμονία, ἂν καὶ τὴν ζητοῦν ὅλοι, ὅμως δὲν κρίνεται οὔτε μετρίεται μὲ γενικὰ μέτρα· γι' αὐτὸ καὶ δὲν ὑπάρχουν αὐτὰ τὰ γενικὰ μέτρα. Ὁ Kant λέει· «ἡ εὐτυχία εἶναι κατ' ἀνάγκην ὁ πόθος καθε λογικοῦ, ἀλλὰ πεπερασμένου ὄντος· αὐτὴ ἀποτελεῖ συνεπῶς ἓνα ἀναπόφευκτο ἐλατήριο, ἓνα ἀναγκαῖο προσδιοριστικὸ αἷτιο τοῦ ἐπιθυμητικοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε λογικὸ ὄν τείνει στὴν εὐτυχία του, γιατί αὐτὴ δὲν εἶναι ἔμφυτα δοσμένη στὴν ὑπαρξή του, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὴν ἀποκτήσῃ, νὰ τὴν ἐπιδιώξῃ. Τοῦτο ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ λογικὸ ἀλλὰ πεπερασμένο ὄν ἔχει ἀνάγκες καὶ οἱ ἀνάγκες ἀφοροῦν τὴν ὕλη τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιθυμίας του δηλαδή τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ὕλικὸ ἀντικείμενο τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου εἶναι πάντοτε ἐμπειρικό, δηλαδή διαφορε-

τικό, εἶναι συννεπῶς ἀδύνατο νὰ ὑψώσωμε αὐτὸν τὸν σκοπὸ σὲ νόμο, γιατί ὁ νόμος θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχη μέσα του πάντα τὸ ἴδιο προσδιοριστικὸ αἷτιο τῆς βουλήσεως, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐπιδίωξιν τῆς εὐτυχίας τὸ αἷτιο ποὺ προσδιορίζει τὴ βούλησιν κάθε ἀνθρώπου εἶναι διαφορετικόν. Ποῦ θὰ ζητήσῃ ὁ καθένας τὴν εὐτυχίαν του, λέει ὁ Καντ, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ εἰδικὰ συναισθήματα χαρᾶς καὶ λύπης, ἡδονῆς καὶ πόνου· σὲ κάθε μάλιστα ἀνθρώπο, ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις, ἡ εὐτυχία εἶναι κάτι διαφορετικόν. Ὡστε, ἂν θελήσωμε νὰ ὑψώσωμε σὲ νόμο τὸ μέτρο καὶ τὸν τρόπο μὲ τὰ ὁποῖα ἓνα ἄτομο εὐτυχεῖ, θὰ ἔχωμε ἓναν ὑποκειμενικὸ νόμο, δηλαδή ἓνα νόμο μὲ τυχαῖο περιεχόμενον. Σὲ κάθε ἄτομο τὸ περιεχόμενον αὐτὸ θὰ ἦταν διαφορετικόν, ἄρα ποτε δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελέσῃ τὴ βᾶσιν γιὰ ἓνα γενικὸ νόμο, γιατί ὁ πόθος πρὸς τὴν εὐτυχίαν ἔχει πάντοτε καὶ ἓνα εἰδικὸ ἀντικείμενον ποὺ ἐπιδιώκει». Ἡ βᾶσιν λοιπὸν τοῦ εὐδαιμονισμοῦ φαίνεται ὅτι δὲν ἀντέχει στὸν λογικὸ ἔλεγχο· ἐκεῖνο ποὺ προϋποθέτει ὁ εὐδαιμονισμὸς ὡς βᾶσιν δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ βᾶσιν.

Ἄλλὰ ὁ εὐδαιμονισμὸς προϋποθέτει καὶ κάτι ἄλλο ποὺ ἀποτελεῖ κ' αὐτὸ ἓνα βασικὸ στήριγμα τῆς ἐπιχειρηματολογίας του. Προϋποθέτει ὅτι κάθε πράξις τοῦ ἀνθρώπου, κάθε πρακτικὴ ἐνέργεια, πρέπει νὰ κρίνεται ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά της. Καὶ ἡ προϋπόθεσις ὅμως αὕτη τοῦ εὐδαιμονισμοῦ δὲν στέκει, γιατί ἂν κρίνω μιὰ πράξιν ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά της—καὶ μάλιστα ὅπως τὰ ἀντιλαμβάνεται ὁ εὐδαιμονισμὸς—τότε εἶναι δυνατὸν ἢ ἴδια πράξιν νὰ φανῇ καλὴ καὶ κακὴ καὶ μάλιστα ὄχι ἀπὸ καμμιά ἀνώτερη ἠθικὴ σκοπιά, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν σκοπιά τοῦ εὐδαιμονισμοῦ. Δὲν θὰ φέρωμε ἐδῶ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι μιὰ πράξις κρίνεται ἠθικὰ ἀπὸ τὴν πρόθεσιν ποὺ τὴν διέπει, γιατί τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο κατάγεται ἀπὸ ἓναν κόσμον ὅλως διόλου ἀντίθετον πρὸς τὸν εὐδαιμονισμόν. Θὰ μείνωμε μέσα στὸ κύκλον τοῦ εὐδαιμονισμοῦ γιὰ νὰ κρίνωμε τὴν ἀξίαν του. Ἄς πάρωμε ἓνα γνωστὸ παράδειγμα. Ἐνας γερμανὸς ἡγεμόνας, ὁ Φρειδερίκος ὁ II τοῦ Hesse, ἐπούλησε στὴν Ἀγγλίαν ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ στρατεύματά του. Ἡ Ἀγγλία τὸν στρατὸν αὐτὸν τὸν χρησιμοποίησε στὸν πόλεμον ποὺ εἶχε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀνοίξει μὲ τὴν βόρειαν Ἀμερικὴν. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶναι ἀνήθικον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ· ἀλλὰ εἶναι ἀνήθικον ἂν κριθῇ καὶ μὲ τὰ μέτρα τοῦ εὐδαι-

μονισμού ὄχι ὅμως· γιατί ἀντίκειται στὸν ἀνώτατο ἠθικὸ νόμο, πὸν οὐρίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀπόλυτη ἀξία καὶ δὲν πουλιέται, ἀλλὰ γιατί ἐδημιούργησε τὴ δυστυχία μέσα στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν αἰσθάνθηκαν βέβαια χαρὰ γιατί ἐπουλήθηκαν, ἀλλὰ ἀπέραντη θλίψη. Ἐπειτα τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐδημιούργησε δυστυχία καὶ μέσα στὴ ψυχὴ καὶ στὴ ζωὴ τῶν οἰκείων τῶν στρατιωτῶν, γονέων, ἀδελφῶν, συζύγων, τέκνων κ.λ.π. Στὴν Ἀμερικὴ πὸν μεταφέρθηκαν οἱ στρατιῶτες ἐπέθαναν ὅλοι. Ἄλλοι στὸν πόλεμο καὶ ἄλλοι ἀπὸ ἀρρώστειες. Ἡ δυστυχία λοιπὸν ἔφθασε γι' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους στὸν ἀνώτατο βαθμὸ· ἐπίσης ἐκορυφώθηκε καὶ ἡ θλίψη τῶν οἰκείων ὅταν ἔμαθαν τὴ καταστροφὴ των. Ἄν λοιπὸν κρίνωμε τὴν πράξη αὐτὴ τοῦ γερμανοῦ ἡγεμόνα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμε ὅτι ἦταν ἀνήθικη, γιατί ἔρριψε σὲ δυστυχία τῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων· ἀφῆρεσε ἀπὸ χιλιάδες ἀνθρώπους τὴν ζωὴ καὶ τὴν εὐτυχία.

Ἐφ' ὅσον ὅμως παραμένει ὡς μοναδικὸ κριτήριον τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου ἡ εὐδαιμονία εἶναι δυνατὸν τὴν ἴδια πράξη νὰ τὴν κρίνωμε καὶ κατὰ διαφορετικὸ τρόπο. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ἴδιος γερμανὸς ἡγεμόνας ἀγόρασε μὲ τὰ ἴδια χρήματα, πὸν ἐπῆρε ἀπὸ τὴν Ἀγγλία γιὰ τοὺς στρατιῶτες πὸν τῆς πούλησε, τὰ περισσότερα ἔργα τέχνης, τοὺς περισσότερους πίνακες ζωγραφικῆς πὸν στολίζουν τὴν πινακοθήκη τῆς Kassel. Ἡ πινακοθήκη αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ὠραιότερες τῆς Γερμανίας. Κάθε χρόνο περνᾶνε ἀπ' ἐκεῖ χιλιάδες ἀνθρώποι καὶ εὐφραίνονται τὰ μάτια των ἀπὸ τὴ θέα τῶν καλλιτεχνημάτων πὸν περιμάζεψε ἐκεῖ μέσα μὲ τὰ ἀνόσια ἐκεῖνα χρήματα ὁ γερμανὸς ἡγεμόνας. Ἐπέρασαν ἀπὸ τότε ἑκατοντάδες χρόνια. Τὸ ποσὸν τῆς ἡδονῆς πὸν αἰσθάνονται ὅσοι ἐπισκέπτονται τὴν πινακοθήκη μεγαλώνει, γιατί κάθε χρόνο προστίθενται καὶ νέες χιλιάδες ἀνθρώποι πὸν χαίρονται ἀπὸ τὴ θέα αὐτῶν τῶν καλλιτεχνημάτων. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ δεχθοῦμε πὸς θάρθη στιγμή—ἂν δὲν ἔχει περάση ἀπὸ καιρὸ—πὸν τὸ ποσὸν τῆς ἡδονῆς, τῆς χαρᾶς θὰ γίνῃ περισσότερο ἀπὸ τὸ ποσὸν τῆς λύπης καὶ τοῦ πόνου πὸν αἰσθάνθηκαν οἱ δύσμοιροι ἐκεῖνοι στρατιῶτες πὸν ἐπουλήθηκαν ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τους καὶ τὴ θλίψη πὸν αἰσθάνθηκαν οἱ δικοὶ των πὸν τοὺς ἔχασαν. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ προοπτικὴ, πὸν εἶναι πέρα καὶ

πέρα εὐδαιμονιστική, ἡ πράξις αὐτὴ τοῦ γερμανοῦ ἡγεμόνα παρουσιάζεται ὡς ἠθική, γιατί συμβάλλει στὴν αὐξηση τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς εὐδαιμονίας. Ἡ πράξις αὐτὴ πού στιγματίζεται ὡς ἀνόσια ἀπὸ τὸν γραπτὸ καὶ ἄγραφο ἠθικὸ νόμο, γιατί προσβάλλει καὶ καταπατάει τὴν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, θεωρεῖται ἀπὸ τὸν εὐδαιμονισμό ὡς ἠθική, ὡς σύμφωνη μὲ τὰ αἰτήματα πού θεσπίζει αὐτὸς καὶ ἰδίᾳ μὲ τὸ αἶτημα τῆς κοινωνικῆς εὐδαιμονίας. Ὅ,τι λοιπὸν αὐξάνει τὴν κοινωνικὴ εὐδαιμονία εἶναι ἠθικό. Ὅ,τι τὴν μειώνει εἶναι ἀνήθικο. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν μπορεῖ ὁ εὐδαιμονισμὸς νὰ ἐπιτρέψῃ καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ κάθε ἀδικία μὲ τὴν δικαιολογία ὅτι θιάρθη καιρὸς πού ἡ ἀδικία αὐτὴ θὰ γίνῃ πηγὴ τῆς εὐδαιμονίας.

Ἀλλὰ τὸ ἰσχυρότερο καὶ βαρύτερο ἐπιχείρημα κατὰ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ εἶναι ἡ ἱστορικὴ ζωὴ, ἡ ἴδια ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ὑπάρχει, ὅπως εἶπα καὶ πρὶν, κανένας πού θὰ θελήσῃ νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἱστορία ἔχει μέσα της τὴν τάση πρὸς τὴν εὐδαιμονία, ὅτι ἓνα μεγάλο ποσὸν ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου καταναλώνεται γιὰ τὴν ἐπιτυχία ἑνὸς ὠρισμένου βαθμοῦ εὐδαιμονίας, ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς· ἀλλὰ πέρα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐπιδίωξιν τὴν πρόσκαιρον ὑπάρχει ἓνας ὑψηλότερος σκοπὸς τῆς ἱστορικῆς ζωῆς· ἡ ἱστορία εἶναι ὁ ἀγῶνας τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἠθικὴν του ἐλευθερίαν πού ὑπάρχει πέρα ἀπὸ τὴν ὑλικὴν ἐλευθερίαν, καὶ εἶναι ἀσχετὴ ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν εὐδαιμονία. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀγαθὸ πού δὲν ἀποχτιέται μὲ τὴν ἡδονὴ οὔτε μὲ τὴν συστηματικὴν καὶ πανούργαν ἀποφυγὴν τοῦ πόνου. Ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία, ὅπου κατευθύνεται ἡ ἱστορία, ἔχει νόημα ὅλως διόλου διαφορετικόν, ἀπὸ τὸ περιορισμένον καὶ πρόσκαιρον νόημα πού ἔχει ἡ ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ εὐδαιμονία. Δὲν ἀρνεῖται κανεὶς ὅτι ὁ ἀνθρώπος τείνει πρὸς τὴν ἀτομικὴν του εὐδαιμονία, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ γελιέται καὶ νὰ νομίζῃ ὅτι μ' αὐτὸ τείνει καὶ πρὸς τὴν ἠθικὴν του ἐλευθερίαν· δὲν πρέπει νὰ πιστεύῃ ὅτι ἔτσι ἀντιμετωπίζει τὸ ἠθικὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς του. Ἄν ὁ ἀποκλειστικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς ἦταν ἡ εὐδαιμονία της τότε ἡ ἱστορία καταστρατηγεῖ πάντα τὴ φύσιν, γιατί ἡ ἱστορία ἐπιδιώκει σκοποὺς ἀνώτερους ἀπὸ τὴν εὐδαιμονία, καὶ ἡ φύσις ἀστόχησε στὰ σχέδια της. Ὁ Kant λέει ὅτι «ἂν ὁ κύριος σκοπὸς ἑνὸς ὄντος πού ἔχει νόησιν καὶ βούλησιν ἦταν ἡ διατήρησις, ἡ εὐτυχία

καὶ γενικὰ ἡ εὐδαιμονία του, ἂν αὐτὸς ἦταν ὁ σκοπὸς του, τότε ἡ φύση ἔκαμε πολὺ ἄσχημα πὺν προώρισε τὸ νοῦ τοῦ ὄντος αὐτοῦ ὡς μέσο γιὰ τὴν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ, γιὰτὶ ὅλες οἱ πράξεις πὺν θὰ ἐκτελοῦσε τὸ ὄν αὐτὸ καὶ γενικὰ ὅλος ὁ τρόπος τοῦ πράττειν θὰ ἦταν ἀσφαλέστερος ἂν ἀκολουθοῦσε τὰ ἐνστικτὰ του καὶ ὄχι τὸ νοῦ του· ὁ σκοπὸς της ζωῆς του θὰ πετύχαινε καλύτερα μὲ τὸ ἐνστικτο παρὰ μὲ τὸ νοῦ του». Δηλαδὴ θέληση καὶ νόηση δὲν ὑπάρχουν γιὰ νὰ ἐπιδιώκουμε τὴν εὐδαιμονία μας· καὶ ἡ θέληση καὶ ἡ νόηση θέτουν σκοποὺς πὺν εἶναι πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλῆ εὐδαιμονία, σκοποὺς πὺν δὲν ἐπιδιώκουν οὔτε τὴν ἀτομικὴ οὔτε τὴν γενικὴ εὐδαιμονία, ἀλλὰ ἀποβλέπουν στὴ στερέωση τῆς ἀξιοπρέπειας του, στὴν ἀνάβαση ἀπὸ τὸν ἕνα ἀξιολογικὸ βαθμὸ στὸν ἄλλο καὶ στὴν ἀκεραίωση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία εἶναι μιὰ ἀκατάπαυστη ἀπελευθέρωση ἀπὸ μιὰ ὠρισμένη κατάσταση, εἶναι μιὰ ὑπερνίκηση τοῦ πεπερασμένου ἐγώ, ἕνας ἀδιάκοπος παραμερισμὸς τοῦ φθαρτοῦ στοιχείου μέσα μας καὶ ἡ ἀνύψωση τοῦ αἰωνίου, τοῦ καθαρὰ ἀνθρωπίνου. Γι' αὐτὸ καμμιά θεωρία πὺν κινεῖται ἀπὸ τὴν τάση πρὸς τὴν εὐδαιμονία ἢ ἀπὸ τὴν πίστη πὺς ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ δυστυχή δὲν θέτει τὸ ἠθικὸ πρόβλημα. Ἡ ἠθικὴ ἀξία τῆς ζωῆς ὑπάρχει πέρα ἀπὸ τὴν ἡδονὴ καὶ τὸν πόνο, πέρα ἀπὸ τὴν χαρὰ καὶ τὴν λύπη. Ὁ Nietzsche λέει «ἡδονισμὸς, ἀπαισιοδοξία, εὐδαιμονισμὸς, ὅλοι αὐτοὶ οἱ τρόποι τοῦ σκέπτεσθαι, πὺν ἐκτιμᾶν τὴν ζωὴν καὶ τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν πόνο πὺν προκαλοῦν στὸ ἄτομο, εἶναι ἐπιφανειακοὶ τρόποι, εἶναι ἀπλοϊκότητες. Κάθε ἄνθρωπος πὺν ἔχει τὴ συνείδηση πὺς ἔχει μέσα του ὠρισμένες μορφωτικὰς δυνάμεις καὶ πὺς μπορεῖ νὰ γίνῃ πλάστης τοῦ ἑαυτοῦ του δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἀτενίσῃ μὲ εἰρωνία καὶ μὲ οἶκτο αὐτοὺς τοὺς τρόπους».

Τὸ «αἷτημα» πὺν θέτει ὁ εὐδαιμονισμὸς δὲν ἀφορᾷ καθόλου τὴν ἠθικὴν ἀλλὰ μονάχα τὴν βιολογικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἕνα «αἷτημα» πὺν πρέπει βέβαια νὰ διέπῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὄχι ὁμως γιὰτὶ εἶναι ἠθικὸ, ἀλλὰ γιὰτὶ συντείνει στὴ διατήρηση καὶ στὴν εὐημερία τῆς ζωῆς. Ἄν ὁμως τὸ σκεφθοῦμε καλὰ - καλὰ θὰ ἴδοῦμε ὅτι ἡ ζωὴ δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὸ «αἷτημα» αὐτὸ, γιὰτὶ ἡ ἴδια προσδιορίζεται ἔμφυτα ἀπὸ τὴν τάση πρὸς τὴν εὐδαιμονία. Τὰ αἷτήματα

ὑπάρχουν ὄχι γιὰ νὰ γίνεται ἐκεῖνο πού ὤρισε ἡ φύση νὰ γίνεται, γιὰ τοῦτο θὰ γίνεται ὅπωςδήποτε καὶ χωρὶς αἰτήματα. Τὰ αἰτήματα τίθενται ὅταν ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ πάη πέρα ἀπὸ ἐκεῖ πού τὸν ἄφησε ἡ φύση. Ὅταν θέλει νὰ δώσῃ νόημα καὶ ἀξία στὴ ζωὴ του, τότε ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἠθικό. Ἡ ἠθικὴ δὲν καταγίνεται ποτὲ μὲ τὴν εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς κοινωνίας ἀλλὰ μὲ τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξία πού πρέπει νάχη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἠθικὴ ἐρμηνεύει τὸ οὐσιαστικὸ πλήρωμα πού πρέπει νάχη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου· βλέπει τὴ ζωὴ ὡς χρέος καὶ ὄχι ὡς εὐδαιμονία. Τὸ χρέος ὅμως εἶναι πάντα πέρα ἀπὸ τὴν εὐδαιμονία. Τὸ ἠθικὸ νόημα τῆς ζωῆς εἶναι πέρα ἀπὸ τὸ εὐχάριστο καὶ τὸ δυσάρεστο· πέρα ἀπὸ τὰ φθαρτὰ συναισθήματα καὶ τὴν ἐμφύτη πάλη τῶν ἐνστίκτων ἀναμεταξύ των. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀποχτᾷ ἠθικὸ νόημα ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού παύει νὰ εἶναι ἀπλῆ ἀνάγκη καὶ νὰ κινεῖται μέσα στὰ δεδομένα τῆς φύσεως, ἀπὸ τότε πού γίνεται χρέος. Γιὰ νὰ τεθῆ ὁ ἄνθρωπος ὡς ἠθικὴ ὑπόσταση πρέπει νὰ προχωρήσῃ πέρα ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου τὴν ἄφησε ἡ φύση καὶ ἡ τύχη. Ἄν ἐκεῖνο πού εἶναι κατὰ τὸν νόμο τῆς ἀνάγκης, γίνεται μόνο του, ἐκεῖνο πού δὲν εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι γίνεται μονάχα ὕστερα ἀπὸ ἀπόφαση τῆς βουλήσεως. Ὅ,τι γίνεται κατὰ τὸν νόμο τῆς αἰτιότητος—καὶ ἔτσι γίνεται ἡ ἡδονή—δὲν μπορεῖ νάχη καμμιὰ ἠθικὴ σημασία. Γιὰ τὸ τότε θὰ εἶχαν ἠθικὴ καὶ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ λιθάρια. Ὅ,τι δὲν ὑπάρχει καὶ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ γίνῃ ἀπὸ φυσικὰ αἷτια, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν αὐτόνομη βούληση τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο εἶναι χρέος.

Χρέος εἶναι νὰ γίνεται ὁ ἄνθρωπος ὀλοένα καὶ περισσότερο ἐλεύθερος· ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου δὲν προκύπτει ἀπὸ τὸ νόμο τῆς αἰτιότητος, ἀπὸ ὠρισμένα αἷτια, ἀλλὰ κερδίζεται, ὕστερα ἀπὸ σκληρὸ ἀγῶνα καὶ πρὸς τὰ μέσα ἢ πρὸς τὰ ἔξω, βαθμίδα τὴ βαθμίδα. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀπόκτημα ἀπὸ τὸν ἀγῶνα πού διαδραματίζεται ἀνάμεσα πάθους καὶ χρέους, ἀνάγκης καὶ δέοντος. Ἄν τὸ ἐγὼ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ εἶναι ἐγὼ τῆς ἀνάγκης, τουναντίον τὸ ἐγὼ τῆς πραγματικῆς ἠθικῆς εἶναι τὸ ἐγὼ τοῦ χρέους. Τὸ ἐγὼ πού ἀπομένει ἂν ἀφαιρέσωμε ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τὴν τάση γιὰ τὴν εὐδαιμονία, ἀτομικὴ ἢ κοινωνικὴ, τὸ ἐγὼ πού προβάλλει ὕστερα ἀπὸ τὴν ὑπερνίκηση

τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τῆς φιλαλληλίας τῆς ἐγωϊστικῆς, τοῦτο εἶναι τὸ ὑποκείμενο τῶν ἠθικῶν ἀγώνων, τοῦτο ρυθμίζεται ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ χρέους. Τὸ ἐγὼ αὐτὸ δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τὸ ἐγὼ πού καλλιεργεῖ ὁ ἐγωϊσμός, μὲ τὸ ἐγὼ πού δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα κομμάτι φύση. Τουναντίον τὸ ἠθικὸ ἐγὼ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς δημιουργίας ὅλων τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἠθικὸ ἐγὼ εἶναι πέρα ἀπὸ τὸ ἐγὼ πού ἐπιδιώκει τὴν εὐδαιμονία του, γιατί τὸ ἐγὼ πού ἐπιζητεῖ τὴν εὐδαιμονία του δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ αὐτοκυβερνηθῇ· θὰ προσδιορίζεται πάντα ἀπὸ αἴτια καὶ ποτὲ ἀπὸ χρέη, ἐνῶ τὸ ἠθικὸ ἐγὼ εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ προσδιορίζεται πάντα ἀπὸ χρέη καὶ ποιὲ ἀπὸ αἴτια. Τὸ ἴδιο τὸ ἠθικὸ ἐγὼ εἶναι ἓνα χρέος, ἐνῶ τὸ ἐγὼ πού ζητᾷ τὴν εὐδαιμονία του εἶναι μιὰ ἀνάγκη.
